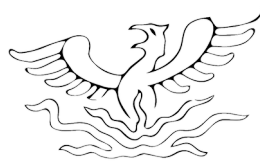


TIDSSKRIFTET FØNIX

Konservatismen hænger sammen med kristendommen

JENS RASMUSSEN
Kirkehistoriker, ph.d.

FØNIX ÅRG. 2024, s. 37–43



Dette værk er licenseret under en Creative Commons-licens
CC BY-NC-ND 2.5 DK

www.foenix1976.dk

ISSN 2446-175X

Konservatismen hænger sammen med kristendommen

Anmeldelse af Jon A.P. Gissel, *De grebne. Den kirkelige konservatisme i Danmark 1866-1920*. Forlaget Munch & Lorenzen ved Tænketanken Prospekt. Udgivet 9. marts 2024. 494 sider.

I sin præsentation af bogen nævner Jon Gissel, at ”den kirkelige konservatisme kan lære os at bekæmpe opløsningen”. Han betragter opløsningen, som dette, at

Bibelen og den kristne tradition intet må betyde, at Gudstjenesten intet må betyde. At mens staten og forskellige former for verdslig tankegang tillægges meget stor autoritet, må kirke og kristendom ikke repræsentere en sådan. Så er det, at alting går i opløsning.¹

Gissels bog er drevet frem af en kamp mod opløsningen. En kampberedt Gissel har måske i dag fokus på *Politikkens* og *Informations* kulturradikalisme. Kampen handler om at hindre verdsliggørelsen af samfundet, der fører til opløsning af den kristne tradition og det kristne fællesskab. Selvom Gissels bog repræsenterer en historikers arbejde med fortiden, er bogen lige så meget et kulturpolitisk indlæg i nutiden, som nogle gange kammer over og bliver noget ensidig.

Gissels ærinde er at sætte de kirkelige konservatives fælles holdning op mod det moderne gennembrud. Temaet, som gennemspilles i de mange kapitler, er kendetegnende for bogen: ”Modstanden mod den naturalistiske determinisme og dermed modernitetens determinisme i det hele taget er et af de stærkeste karakteristiske træk i den åndelige konservatisme, et af de dybeste skel mellem den og radikalismen” (s. 443).

¹ <https://aarsskriftet-critique.dk/2024/02/gissel-de-grebne/>

Bogen

Den kirkelige konservatisme i 1800-tallet fremhæver traditionen. Den repræsenteres i bogen af 1800-tallets biskopper og teologer, der virker midt i grundlovsstatens sekulære udvikling. Fremhævet bliver biskopperne J.P. Mynster, H.L. Martensen, B.J. Fog, professorerne Henrik Scharling, Peder Madsen, Hans Valdemar Sthyr m.fl. De ser efter systemskiftet i 1848 tilbage til enevældens kristelige stat, og de ønsker fortsat at kæmpe for kristendommens samhörighed med grundlovsstaten.

I det indledende kapitel om bogens sigte tales om tre former for konservatisme i 1800-tallet. En politisk med partiet Højre, der samles om "kongedømmet, Landstinget og forsvaret" (s. 15), og som stadig fungerer i dag. Dernæst en litterær konservatisme, som repræsenteres af flere digtere og forfattere, og som fastholder kristendommen som kulturbaggrund. Endelig denne bogs ærinde med den kirkelige konservatisme. Tilsvarende omhandler næste kapitel om historieskrivning den Mynsterske-Martensenske linje i 1800-tallet. Gissel synes, det har betydning at inddrage "kirkehistorikere som Jens Rasmussen, Jørgen I. Jensen, P.G. Lindhardt og Kurt E. Larsen" (s. 27). I det efterfølgende kapitel følger Gissel op med en kritik af disse kirkehistorikers opfattelse, der ikke i tilstrækkelig grad tilgodeser den kirkelige konservative linje i 1800-tallet, hvilket Gissel så tager sig af.

Det kan ikke nytte i denne anmeldelse at gå ind på en detaljeret gennemgang af kapitlerne i denne omfangsrige bog. Anmelderens opgave er langt mindre, idet der skal gives et indtryk af bogen. Der tegnes en linje i kapitlerne, hvor hovedsagen er anden halvdel af 1800-tallet. Det er dog svært at gennemskue systematikken i indholdsfortegnelsen, men her gives mit bud på en opdeling.

I første del behandles de forskellige historiske forudsætninger for den kirkelige konservatisme (kapitler i kursiv): *Konservatismen og kristendommen*; *"For Frankrig havde man Respekt"*; *Teologi og konservatisme*, udenfor Danmark; *Positivism og radikalisme*; *Kristendommen i Danmark: den lutherske baggrund*; *Det kirkelige Raad*, osv.

I de to sidstnævnte kapitler nævnes f.eks. Martensens forslag siden 1850'erne om et bisperåd. Martensens motiver i kirkeforfatningsdebatten fremgår ikke helt klart i Gissels bog – måske fordi der er tale om unøjagtige referater fra kirkehistorikere (C. Trocks artikler og S. Jylovs speciale)? Forslaget er ifølge Martensen med den betingelse, at det sker ved lov og som en opfyldelse af grundlovens løfteparagraf om en kirkeforfatning. Han er i det hele taget imod den politisk konservative Estrups provisoriske

metode, bl.a. med nedsættelse af Det kirkelige (provisoriske) Råd i 1883 uden parlamentarisk grundlag. Martensen samarbejder i 1870 med den nationalliberale H.N. Clausen, og de går begge ind for et repræsentativt kirkeråd med lige mange gejstlige og læge medlemmer. Motivet er igen ønsket om ordnede forhold med lovgivning, der for bestandig knytter folkekirken til staten, så man undgår grundtvigianernes frie menigheder på tværs af sognene i en fri statskirke. I det hele taget går biskopperne J.P. Mynster og H.L. Martensen ind for den gamle kirkesognestruktur med plads til alle, kirkelige som mindre interesserede. Det undrer Gissel sig meget over (s. 54), men denne struktur er et konservativt fundament i folkekirken i kampen mod grundtvigianernes frie menigheder (Jf. J. Rasmussen: *Forholdet mellem kirke og stat*, 2011, s. 172-188). Den samme konservative strategi fortsætter i 1900-tallet, hvor netop Det konservative Folkeparti i 1930'erne og 1940'erne er meget aktiv i bestræbelserne for en kirkeforfatning for folkekirken, der både sikrer lægfolk og gejstlige.

Næste hoveddel er en åndshistorisk gennemgang med litteraturen som kilde: *Autoritet, æstetik og poesi* og *Studenterforeningen og universitetet* om radikale studenters sejr over konservative. Især H. Scharling fremhæves, mens P.G. Lindhardt modsiges af Gissel med følgende udbrud: "Han skriver om teologerne med en voldsomhed og hån, der ligner radikalismen" (s. 204). Yderligere kapitler i denne del er *Spørgsmålene om rationalismen* og *Romantikken*. I sidstnævnte kapitel beskrives H. Scharlings vurdering af romantikkens betydning for hans egen tids åndskamp, ligesom det kritisk nævnes, at teologen Søren Holms bog om *Romantikken* nedtoner den kristne tro (s. 240-241). Omtales kan også P.A. Rosenbergs kritik af det erotiske i romantikken, og der gøres en del ud af H.L. Martensens romantiske syn på glæden og skønheden.

I næstsidste del af bogen sættes der i to kapitler fokus på tidens kirkeligt konservative personligheder: *H. Scharling* og *B.Ĵ. Fog*. Den kirkelige konservatisme indkredses videre begrebsmæssigt i følgende centrale kapitler: *Håb*; *Grebethed*; *Kristendom*; *Den klassiske dannelse*. I kapitlet *Kristendom* omtales opløsningen i folkekirken, koncentreret om H. Scharlings mening vedrørende Biskoppernes Fælleserklæring om folkekirkens manglende orden, hvilket er omtalt helt uden overhovedet at nævne den kirkehistoriske ophavssituation med grundtvigianerne og valgmenighedsloven i 1868 (s. 328-329).

Endelig i sidste del lægges der an til den klassiske konservatisme, der betragtes som vigtig. Den er formuleret i følgende kapitler: *Kongetroskab* og *Fædrelandet*; *Kirkeligt konservative skæbner og værker*.

I bogen udfoldes en sand strøm af dokumentation, nogle steder på tre planer på samme bogside: først en samtidig kilde, især bøger og tidsskrifts-artikler, dernæst en forskers resultat/tolkning og endelig Gissels mening. Det kan ind imellem være forvirrende at læse og at skelne fra hinanden. Det havde været bedre at skrive en samlet grundig forskningsoversigt i starten af bogen, som man herefter kunne referere til ved fremlæggelsen af kildedokumentation. Man kan dog også argumentere for, at det vil gøre Gissels bog for tør og akademisk! Det er også et problem, når så mange bøger, skrifter og artikler indgår i dokumentationen, at deres ophavssituation nemt forsvinder, og det er derved ikke muligt præcist at forholde sig til, om Gissel har brugt sine citater i disse skrifers oprindelige sammenhæng, eller om han blot sætter dem ind i sit eget sammenhæng. Desværre mangler der et personregister, så man kan finde rundt i de 494 sider. Ligeledes forekommer en del trykfejl. I litteraturlisten mangler der nogle steder trykkested, ligesom den er rodet, fordi Gissel ikke starter med forfatterens efternavn alfabetisk. Det ser i hvert fald ud til, at hele udgivelsesprocessen er gået for hurtigt. Men her er det forlagets redaktør, som har hovedansvaret.

Romantikken

To emner, som danner forudsætning for kulturkampen fra 1870'erne, tages frem i denne anmeldelse: Romantikken og splittelsen.

De grebne betragter sig som lemmer på det hele legeme, kirken. De holder fast i romantikkens organismetanke (jf. s. 53f.) om alle de individuelle dele som bidrager til helheden, dvs. den kristelige stat. Gissel ser meget efter helheden, og derfor kan han beskrive denne kirkelige konservatisme som en ensartet størrelse hos dens udøvere gennem hele århundredet. Men organismetanken lægger også vægt på det individuelle med den frie vilje, specielt når det drejer sig om den enkeltes religiøse samvittighed. Biskop Mynster arbejder med samvittighedsfriheden, et af romantikkens grundbegreber, men den er bundet til Gud, til helheden, til den kristelig-lutherske enhedskultur under enevælden. Teologisk kalder Mynster sig for supranaturalist. Udgangspunktet er antropocentrisk med menneskets samvittighed og søgen efter det overnaturlige, Kristi åbenbaring og forsoning.

Romantikken er så vigtig for hele Gissels forståelse af kampen mod det moderne gennembrud, at biskop J.P. Mynster er anbragt på bogens forside. Han ser på det valgte billede ældre og udslidt ud, og det er vel ikke Gissels mening, når romantikken skal angive kraft og saft i den kirkelige konservatismes åndskamp. Gissel forvirrer også, når han rigtignok karakteriserer

den kirkelige konservatisme ud fra menneskets frie vilje, for samtidig kritiserer han generelt individualismen, forstået som det moderne gennembruds frie tanke og emancipation. Gissel bør i sin fremstilling mere klart skelne mellem den radikale frihed uden bindinger med centrum i menneskets egenkærlighed og konservatismens bundne frihed med den frie vilje, som er bundet af Guds vilje og pligten overfor næsten.

Hele denne problematik bliver løftet til et principielt niveau tidligt i århundredet med diskussioner om modsætningen mellem ansvaret med den frie vilje og determinismen, hvor viljen er forudbestemt og forklaret med drifter, arv og miljø, hvilket kunne formilde en forbryders gerninger, der således gøres fri uden skyld og bindinger. Denne modsætning gør sig altså tidligt gældende, hvilket ses af den kendte Howitz-debat 1824-1825, mellem en læge og romantikkens litterære hovedpersoner. Denne debat strejfer Gissel, men kun med omtale af Mynsters kritik (s. 44f.), og det er for lidt. Allerede under romantikken lever kulturkampen altså lang tid før 1870'ernes debat, som især er i centrum med Gissels bog. Hans ønske er at strømline bagud til romantikken, men guldalderens periode lever sit eget selvstændige liv.

Splittelsen

Det er bemærkelsesværdigt, at Gissel helt undgår begrebet sekularisering om splittelsen i de kirkelige retninger, især i kapitlet om *Konservatismen og kristendommen*. Dette begreb, som er behandlet af flere historikere (Per Ingesman og Hanne Sanders), tager form fra sidste tredjedel af 1700-tallet, hvor enevoldsstatens formål bliver det gode samfund, med borgeren der er moralsk funderet og ansvarlig, kongetro og fædrelandskærlig, og hvor statens formål ikke længere primært er det kristne-lutherske trossamfund. Denne borgerlige konservatisme i oplysningstiden er altså bundet til en mere neutral tilgang til kristendom og religion. Havde Gissel startet med oplysningstiden i 1700-tallets sidste tredjedel, havde hans konklusioner om linjen i den kirkelige konservatisme nok fået en dimension mere. I hvert fald er en mere religionsneutral konservatisme startet i oplysningstiden, men Gissel har i denne bog fuld fokus på, at konservatismen kun kan leve, hvis den gøres afhængig af kristendommen.

Han finder i bogens første del den kirkelige konservatisme repræsenteret på forskellig vis i de kirkelige retninger. Vækkelserne i årene 1800-1840 endte fra 1860'erne i grundtvigianisme og Indre Mission. Hensigten for Gissel er "at gå ind på forholdet mellem de forskellige kirkelige retninger,

og hvordan der viser sig en form for konservatisme hos hver af dem” (s. 69). Han har i det mindste et andet hovedsigte end andre historikere, som nok mere vil tage direkte fat om 1800-tallets begyndende sekularisering og den indre splittelse i folkekirken og hos andre trosretninger. Gissel boltrer sig i den opfattelse, at der er en fælles kerne i splittelsen, givet med den kirkelige konservatisme, der altså går på tværs af retninger og grupperinger. Dette perspektiv passer godt med hans engagement, men virker konstrueret.

Gissel vil gerne afdække konservatismen og dens forskellige former for kristendom, og han veksler mellem kirkehistorie og litteraturhistorie, både med henvisninger til forskere og forfattere i samtiden og i vor tid, og han bruger disse personer kritisk, men ofte med for lange referater. Disse forfattere har en forskellig tilgang til kristendommen. Det gælder også uden for folkekirken, f.eks. den konverterede katolik forfatteren Johannes Jørgensen, som er rigelig brugt af Gissel. Det er ikke tilfældigt, da katolicismen normalt opfattes som kirkelig konservativ. Man kan i dokumentationen godt savne mere brug af arkivalier og breve, som er så righoldig hos flere af de brugte biskopper og teologer i 1800-tallet. Det vil have givet fremstillingen mere nerve.

Surdejen: De grebne

Gissel betragter konservatismen i 1800-tallet som en surdej, der gennemsyrrer hele dejen (jf. 1 Kor 5,6). Han betragter konservatismen som et fænomen, der går igen i alle afskygninger af kirke- og kulturlivet i 1800-tallet. Han er som litteraturhistorikeren optaget af det skrevne ord i bred forstand, som udgør de væsentlige kilder og dokumentation (bøger, artikler osv.). Mon han er inspireret af præstesønnen og litteraturprofessoren Vilh. Andersen, som omkring 1900 genrejste 1800-tallets danske nationale litteratur i opposition til G. Brandes' europæiske udgangspunkt? Gissel er tilsvarende kulturpolitisk i opposition til nutidens sekulære udvikling. Hans tese om, at den kirkelige konservatisme starter med romantikken, har i hele bogen sit udgangspunkt i en kulturkamp mellem kulturradikalisme og konservatisme, som først for alvor går i gang i 1870'erne. Denne kulturkamp ender med kulturradikalismens sejr, og det er en væsentlig årsag til tilbagegangen for konservatismen senere i 1900-tallet.

Gissel svarer også nærmere på, hvordan han ser de konservative være kristne. Titlen på bogen giver svaret med bogtitlen *De grebne*, som behandles i et særligt kapitel. De seriøse biskopper og teologer, som Gissel bruger

i denne bog, er troende (grebne) i al stilhed. De holder fast i familie, arbejde og stabilitet. De ser på kirken som en helhed, støtter dens dogmer, lutherske bekendelsesskrifter og tradition. De er kongetro og fædrelands-kærlige. De vil undgå ”lidenskab og fanatisme”², og de vil slet ikke melde sig ind i en kirkelig retning, som de anser for splittende for kirkens integritet og fællesskab.

Projektet

Alt i alt beskæftiger Gissel sig med sammenhængen mellem kristendom og konservatisme. Han lægger vægt på de i bogen nævnte biskopper og teologiske professorer, som danner grundlaget i den konservative modstand mod det moderne gennembrud og kulturradikalisme, der vinder opgøret og dermed i 1900-tallet indfiltrer hele samfundet og desværre fjerner konservatismen fra kristendommen. Gissel er optaget af, at konservatismen i den kirkelige udformning er nødvendig for samfundsudviklingen. Det gælder, hvis konservatismen igen skal have fordums styrke.

Gissel fremhæver i starten af bogen, at den indgår i et større projekt, benævnt ”*Konservatisme i Danmark*” (s. 13). Der er allerede i dette projekt kommet to bøger: *Konservatisme og kulturkamp. Det radikale stormløb i kulturkampen i Danmark i sidste trediedel af 1800-tallet og konservatismens svar* (2014) og *Gud, livet og menneskene. Ni danske konservative forfatter-skaber* (2017). Gissels nye bog om den kirkelige konservatisme er den tredje bog i serien. Jeg formoder, at Gissels hensigt er at vise konservatismen som surdejen i samfundet, forstået som en åndelig retning, der tager sine kristne rødder alvorligt. Hans ønske er som allerede sagt i nutiden at genskabe en kirkelig konservatisme.

Gissel er faghistoriker i ordets bedste betydning, men han er for voldsomt engageret i sit emne, hvilket præger bogen alt for meget. Bogens emne er imidlertid interessant, og den anbefales, fordi Gissel har samlet en stor viden om konservatismen og dens åndelige rødder i Danmark.

² <https://aarsskriftet-critique.dk/2024/02/gissel-de-grebne/>